

bízták tehát Kelemen Lajos tanárt a monografiák átnézésével, kiegészítésével, szükség esetén átdolgozásával és sajtó alá rendezésével. Ebben a kérdésben még egy lépés történt az összeomlás utáni nagy reformlázban. Az E. K. T. jelentette az 1920. évi főtanácson, hogy az egyháztörténelem megírásának kérdésében felfrissítette az 1911. évi bizottságot s annak javaslatára kimondotta, hogy az adatgyűjtésnek és forrásművek kiadásának egységes irányítás mellett kell történnie s az irányítást Kelemen Lajos levéltárosra bízta. Adminisztrációs intézkedések történtek, de egyháztörténelmünk mai napig sincs megírva. Pedig theologiai akadémiánkon 1909 óta rendszeresítve van a történelmi tanszék. Több mint negyedszázad telt el minden eredmény nélkül. Hogy állnak e tekintetben a református és ág. ev. egyházak? A reformátusoknál a magyar protestántlizmus történetének megírását az Erdélyi Prot. Közlöny sürgette 1871-ben, miután Révész 10 évvel azelőtt először hozta szóba. A reformátusok vágya a század fordulójára már valósult, mikor Pokoly kitűnő egyháztörténelme 1904-ben három kötetben megjelent. Nem sokkal azután megjelent az erdélyi ág. ev. egyháztörténelme is Deutsch püspöktől. Vajon mikor fog a mi egyháztörténelmünk megjelenni?

10. FEJEZET.

Keresztény Magvető, Unitárius Irodalmi Társaság, Unitárius Közlöny, Unitárius Szószék.

Ferencz József az egyházszervezés és kormányzás feladatain kívül nagyon behatóan érdeklődött és foglalkozott az egyház szellemi életének kérdésével és irányításával is. Itt első sorban a Keresztény Magvető megalapítására gondolunk, melyről feljegyzéseiben azt mondja, hogy „egyik támaszaként tán nem ok nélkül tartja magát”. Az abszolutizmus nyomásának az a jó hatása volt, hogy egyházunkat erő kifejtésre kényszerítette. Az 1856—57. évi adakozások folytán a tanárok számának szaporodása bizalmat öntött beléjük s 1860-ban, főleg Nagy Lajos ösztönzésére, egy irodalmi vállalat alapítását határozták el. Nagy Lajos felhívására a tanárok s a városon élő unitárius írók irodalmi kört alapítottak; kimondták egy egyházi folyóirat megindítását azzal, hogy nemcsak szellemileg, hanem — ha a szükség úgy kívánja — anyagilag is készek támogatni. Így indították meg a *Keresztény Magvető*-t, amely nevét Krizától kapta. A szerkesztéssel Nagy Lajos és az akkor már országos hírű Kriza bizattak meg. 1861-ben megjelent az I., 1863-ban a II. kötet. A főszó az egyházi beszédekre esett, de ekkor jelent meg Jakab Elektől Szent-Ábrahámi és János Zsigmond

életrajza, Brassai és Kovácsi értekezései, Buzogány és Ferencz József fordításai angolból, amik az egyházon kívül is figyelmet keltettek. De a fenntartási gondok nemsokára jelentkeztek. Jakab Elek nemcsak megírta János Zsigmond életrajzát, hanem fizetnie kellett a nyomtatás költségeit is. Kriza 1861-ben püspökké választatván, lemondott a szerkesztőségről. Nemsokára követte Nagy Lajos, aki mindinkább a gazdálkodásra adta fejét. A következő 4 év alatt a legaggasztóbb bizonytalanság volt a K. M. sorsa.

1867-ben az „írói kör” a szerkesztéssel Buzogányt és Ferencz Józsefet bízta meg s 1867-ben a III., 1868-ban a IV. kötet is megjelent s gyakorlati dolgozatok mellett tért nyertek történelmi és más tudományos értekezések is. 1869-ben ismét kimaradt, de már 1870-ben negyedéves, később kéthónapos folyóirattá lett, miután Ferencz József felhívás útján 60—70 pártolótagot szerzett. A szerkesztést Buzogány távozása után Kovácsival, később Siménnel végezte s a VI. kötettől kezdve az írókat is díjazta előbb 5, majd 8 frttal ívenként. Hogy milyen hatást tett a *Magvető* az egyházi irodalomban, látjuk Kovács Albert ismertetéséből (Prot. E. és Isk. Lap, 1871 febr. 12. sz.): „10 évi életére visszatekintve, meg kell vallani nemcsak nekünk, a folyóirat meleg barátainak, hanem elvi ellenségeinek is, hogy minden tekintetben hasznos, sőt remek vállalatnak bizonyult.” A mult évfolyam 22 ív terjedelmével „még a felcsigázott várakozást is nemcsak kielégíti, hanem felül is mulja, sőt nem habozok azt ez idő szerint a *legjobb magyar folyóiratnak* nevezni”. Ferencz József cikkeiről meg így nyilatkozik: „az ékesszóló Ferencz József bő kárpótlást nyújt eleven kedélye virágaiból”. És megint: „szép emléket állított széles ismereteinek s tárgyát, a hindu reformátori mozgalmak ismertetését, igen szerencsésen választotta”.

A K. M. terjedését nagyban elősegítette az, hogy 1870-ben az amerikai unitáriusok segítségével megindították Channing műveinek magyar fordítását, melyből 5 kötet jelent meg. Az egyházi irodalom ezidőbeli termékei: Péterfi Sándor: Egyházi és temetési beszédek, Ferencz József: Unitárius káté, Unitárius kis tükör, Simén: Szent történetek, A szentháromság története, Az evangéliumi csodák, Nagy Lajos és Simén: A nagyváradi disputáció, Albert János: Imakönyv templomi használatra, Kriza rendezésében: Templomi és halotti énekes könyv. Tankönyvek: Kriza: A keresztény vallás elemei, Brassai: Okszerű vezér, Kovácsi: Természettani földrajz, Buzogány: Polgári földrajz, Benczédi: A méter-rendszer. Világi íróink: Kőváry László, Brassai, Jakab Elek, Gyergyai Ferenc. Egyházi irodalmunk Szent-Ábrahám óta jobbra csak prédikációk, halotti beszédek kiadására szorítkozott. Bátran elmondhatjuk, hogy az unitárius egyház irodalma Dávid Ferenc kora óta soha virágzóbb nem volt, mint ez időkben.

Az V—VIII. kötetet Ferencz József és Kovácsi Antal, a IX—XI. kötetet Ferencz József és Simén, a XII. kötetet Simén és Péterfi, a XIII—XXXIX. kötetet Péterfi és Kovács János szerkesztették. 1905-től Péterfi egyedül maradt, 1911-ben a XLVI. kötetel dr. Gál Kelemen és Gálfi Lőrinc vették át a szerkesztést és kiadást.

A K. M. élete negyedszázados fordulóján a megalapítás történetét Jakab Elek írta meg.⁷⁷ „11 évi rabság mulasztásait az egész magyar társadalom sietett jóvátenni s természetesen mi sem vonhattuk ki magunkat az áramlatból”, mondja ő. Az abszolutizmus ellen csak az irodalom volt az a paizs, melyről lepattant a hatalom golyója, a nemzet lelke a könyvek és lapok bástyaiba vonult vissza s onnan védte szent örökünket. Egy időszaki folyóirat fogalmában központosult minden törekvés. A cél volt: életrevalóságunk megmutatása rajtunk kívül álló köröknek és hitbeli felfogásunk továbbépítése, tehát szellemi szempontok mellett gyakorlatiak is. A szerkesztők az előszóban magyarázatát adják a vállalatnak: Szükségesnek látják, hogy amit eddig az *élő szó* és példaadás által tettek, most az állandóbb *írás* által szélesebb körben is eszközöljék. Szolgálni akarnak munkájukkal a *gyakorlati lelkésznek* s a *függelékben*, tehát mellékesen *általános* érdekeknek. E kettős cél közül a gyakorlati az 5-ik kötetel mind jobban háttérbe szorul. Ez a változás nem önkényes volt, hanem szükségszerű. „A vállalat fejlődésének természetes követeléseit szem előtt tartva, a kiindulási tervet most már egészen megfordítjuk s a gyakorlati lelkész körébe eső munkák kiadását a lehető legkisebb számra szorítva s az egyházat és iskolát érdeklő értekezéseknek, életiratoknak, a kül- és belföldi vallási és nevelési mozgalmak regisztrálására oly széles tért nyitunk, aminőt a vállalat megbír”. Ez a program, melynek tervezője, megfogalmazója Ferencz József volt, azóta állandóan érvényben maradt s az 50. évfolyam csupán szabatosabb fogalmazásban adja. Ferencz József az 1888 elején megindult Unitárius Közöny 1. számában (Újévi gondolatok) így ír a K. M. egyházi jelentőségéről és hatásáról: „27 éve annak, hogy a Keresztény Magvető megszületett. Ott álltam bölcsője mellett, Segítettem járásában. Gyönyörködtem növekedésében. S jól esik lelkemnek, hogy ma már mint meglelt és megedzett férfiút látom az irodalom terén a valláserkölcsei eszmék terjesztése érdekében kitartással és nem kicsinyelhető sikerrel működni. Még nem tudjuk eléggé méltányolni azt a szolgálatot, melyet a K. M. tett kifelé és befelé is. Gondoljunk csak vissza, mily kevésbé volt ismeretes vallásunk és egyházunk még hazánkban is. Mennyi téveszme és balfelfogás uralkodott és volt forgalomban

⁷⁷ A Keresztény Magvető megalapítása. K. M., 1890. 34—40.

rólunk, hitelveinkről, szokásainkról és erkölcsi gondolkozásmódunkról. Ma már nem vagyunk egészen ismeretlen föld s ez nagyrészen a K. M. érdeme. De befelé mi magunkat is akarjuk oktatni és felvilágosítani . . .” A szerkesztők változásával a folyóirat tartalma bizonyos hullámvásznak van kitéve, ami nem hátrány, mert a munkamező széles terjedelme megkívánja azt. A gyakorlati irányú egyházi dolgozatok az 5-ik kötettel megszűntek. Azután a hittani és bölcsészeti dolgozatok, de leggazdagabb képviselőben a történelmiek következtek, de még sem úgy, hogy meg lehetnénk vele elégedve. Nincsenek összegyűjtve egyháztörténelmi kútfőink. Értékes dolgozatok mellett a részlettanulmányok egész sorozata hiányzik. A nevelés- és iskolaügy kellő figyelemben és méltatásban részesül. A folyóirat használhatóságát nagymértékben akadályozta az, hogy nem volt tartalomjegyzéke. Ezért dr. Gál Kelemen és Gálfi Lőrinc szerkesztők 1913-ban összeállították és kiadták: *Dr. Borbély Ferenc, A Keresztény Magvető I VLVII. évfolyamának tárgymutatója és tartalomjegyzéke* címen. Ez a kutatók munkáját nagy mértékben elősegíti és megkönnyíti.

A K. M. 1918. évi utolsó füzete papirhiány miatt már nem jelent meg. Jellemző gazdaság- és ipartörténeti adatként említsük meg, hogy Kolozsvár összes nyomdáinak nem volt annyi papírosa, hogy az utolsó füzet kinyomását vállalhatták volna. A K. M. 3 évig kénytelen volt szünetelni. Az 1921. évi főtanácsi bizottság javasolta, utasítsa a főtanács az E. K. T.-ot, keresse meg az eszközöket arra, hogy a K. M. a célhoz méltó terjedelemben és módon a lehetőségig minél előbb újra megjelenhessék. 1922 elején indult meg újra Vári és Borbély szerkesztésében. De az eddigi „írói kör” átváltozott *Unitárius Irodalmi Társasággá*. A társaság előkészítésének és megalakulásának vázlatos történelme ez: Egy unitárius irodalmi kör szervezésének szükségességét legelőször 1918 jún. 18-án Bárka József korondi lelkész vetette fel a székelykeresztúri lelkészi tanfolyamon egy felolvasásában. Nagy lelkesedéssel fogadták a gondolatot s mindjárt gyűjteni is kezdtek rá. Vári elnökle mellett bizottságot küldtek ki alapszabálytervezet készítésére. 1919-ben még formai megalakulása előtt 9 pályatételt tűzött ki s Ferenczy Géza 20 000 K-t adományozott. A megalakulás az 1920. évi aug. 29—30-án tartott főtanácsot megelőző napon történt, mikor az alapszabálytervezetet elfogadták s az *Unitárius Irodalmi Társaságot* megalakították. Elnök Ferenczy József püspök, igazgató Ferenczy Géza, alelnökök Költő Gábor, Boros és Vári, főtitkár Borbély István, pénztáros Gálffy Zsigmond, tiszteletbeli tagok P. Horváth Kálmán, Perczelné Kozma Flóra és Péterfi Dénes és 30 választmányi tag. A gondolat első felvetődése alkalmával felmerült egy unitárius nyomda létesítésének kérdése is, melyről (t. gy.) a K. M.-ben (1918. 134.) azt

mondja, hogy jelszónak tetszetős, valóságnak ábránd. Mire (i. j.) ugyanott (K. M. 1918. 166.) azt jegyzi meg, hogy igen pesszimisztikusan ítéli meg ezt a kérdést, mert három ember van már 1000—1000 K-val részvényjegyzésre. Miért ne akadjon még ilyen 197? Mert az irodalmi kör nyomda nélkül csak levegőben lógó szónokló egyesület lenne. Közben 1919 elején megindult az *Unitárius Közlöny* átváltozott jellegében, mint az egyház hivatalos lapja, amely ismételten foglalkozik az irodalmi társaság kérdésével

Dr. Tóth György (K. M. 1919. 2—3. sz.) felfogása az, hogy a társaság megalkotása pénzügyi kérdésen fordul meg. Ezzel szemben Ferenczy Géza (U. o. 1920. 24—26.) annyira szükségesnek tartja, hogy meg kell csinálni akkor is, ha nincs miből s fedezetet kell rá teremteni, „de még ma”. Mert „minden pillanat, mely működését késlelteti, egyenes veszteség válásunkra. A szórványügy mai állapota, mint állandóan nyílvántartott, de állandóan megoldatlan kérdés, legalább az irodalmi kapocs helyreállítását egy tűnő pillanatig sem nélkülözheti”. Vitatja, hogy az egyházszervezet mellett az irodalmi szervezet nemcsak lehető, de egyenesen szükséges. Mert az írott szó oda is elér, ahová a szervezet és egyházigazgatás nem: az ország legtávolabbi zúgaiban élő hittestvéreinkhez, az unitárius öntudat ébrentartására. Különben Ferenczy nemcsak elvi alapon küzdött a társaság megalapításáért, hanem anyagilag is jelentékeny áldozatokat hozott érdekében. Ilyen előzmények után indult meg a megalakulás után nemsokára tevékenysége s a Keresztény Magvető is. Ferencz József (A K. M. újból megindult. K. M., 1922. 6—7.) az első számban pártolásra hívja fel híveinket, hogy ne legyen egyetlen egyházközségünk se, melybe legalább egy példány ne járna, a tehetősebbek pedig jelentkezzenek pártolótagoknak. „És most indulj — így végzi szavait — ismét útdra 3 évi pihenés után K. M., egyházunk egyik büszkesége. Isten áldása kíséren további útdon, hogy mindig jó híredet halljuk!”

A megalakult társaság lendületes munkásságát az 1920—23. években tartott *vidéki felolvasásaival* kezdte. Ez ú. n. *vándor-gyűlések* beutazták Erdély unitárius lakta vidékeit, kimentek a falvakba, mert a vezetőség ráeszmélt arra, hogy a mi faji és nemzeti fennmaradásunk feltétele a falu s a földművelő nép kulturális emelése. Nemcsak egyházépítő misszió volt ez, hanem fajmentő és fenntartó munka is. Négy év alatt 20 vándor-gyűlést tartott a társaság, Az első Keresztúrt tartották 1920 okt. 9-én, másnap Siménfalván. 1921-ben Ikland, H.-Szentpál, Szentgerice, Szeben, Fogaras, Kökös és Brassó kerültek sorra. 1922-ben Torockó, Magyarsáros, Dicsőszentmárton, Dombó, Nagyajta, hol az énekeskönyv ügyében külön értekezlet is volt. 1923-ban Sepsiszentgyörgy, Árkos, Bölön, Vargyas, Nyárádszentlászló, Székelykál.

A Társaság a D. F. Egylettel társulva, Kolozsvárt is tartott előadásokat. A vidéki kiszállások ugyanis lassanként mind nehezebbé váltak a nagy költség miatt s a vidéki közönséggel való közvetlen érintkezés ezzel megszűnt, de viszont a helyi felolvasásokon mind gyakrabban szólalnak meg vidéki tagok. Sorozatos istentiszteleteket tartottak a kollégium dísztermében vidéki lelkészek a theológus ifjak felkérésére. A Társaság könyveket és füzeteket adott ki. De a nagy lendülettel megindult munka itt is nemsokára meglassudott. A Társaság *Kiskönyvtára* c. sorozatnak *Unitárius hitvallás* címen csak egy füzete jelent meg. 1923-ban *Unitárius Ének- és Zeneközlöny* c. kiadványa jelent meg.

Megkezdették az ú. n. *lelkészi továbbképző tanfolyamon* az előadásokat 1922 okt. 31-én és nov. 1-én Boros, dr. Gál, dr. Tóth György és Pál Ferenc. Nevezetes mozzanat nemcsak a K. M., hanem az erdélyi tudományos törekvések történetében is, hogy 1923 nov. 29. ülésében a társaság elhatározta, hogy a K. M. Irodalom rovatát *Erdélyi Irodalmi Szemle* címen önálló irodalmi mellékletté fejleszti, melyben nemcsak unitárius, hanem minden Erdélyben megjelenő magyar, vagy magyar vonatkozású szépirodalmi, vagy tudományos munkát ismertet, bírálatban részesít s a magyar szellemi élet rendszeres állandó szemléjévé teszi. A felkért munkatársak felekezeti különbség nélkül vállalták. Mint a K. M. melléklete az 1. szám 1924 jan. 1-én jelent meg. 1925-ban megkezdette a *szakosztályi felolvasásokat*. 1924-ben ez a szépen megindult lendületes munka meglassudott és a társaság nem tudta kifejteni azt a munkát, melyet a célja megkívánt, mert anyagi nehézségek állottak elé. A közgyűlés kifejezte óhaját, hogy évenként legalább hat számot kellene megjelentetni s evégre az előfizető díjat is felemelni. Ez évben a kitűzött pályatételekre sem érkezett pályamunka. 1925-ben megindította a társaság *Unitárius Könyvtár* címen füzetes kiadványsorozatot, melyből az év folyamán négy füzet jelent meg. Az 1925 nov. 20-án tartott közgyűlés kimondta, hogy ezután a társaság kiadványai csak a választmány előzetes jóváhagyása után adhatók ki. S megállapította, hogy az elmúlt évben vidéki körutat nem tehettek és a K. M. előfizetési díjával annyian hátralékosak, hogy a követelés 10.000 lej. 1925-ben az elnökség elhatározta, hogy ezután az évi közgyűlés elébe *évi összefoglaló jelentést* terjeszt, mely hű tükre legyen egy évi egyházi irodalmi mozgalmaknak. Ennek célja, hogy íróink irányt és buzdítást kapjanak, másfelől meg, hogy leendő egyházi irodalom számára képet állítsunk össze. Egyházi irodalomtörténetünk nincs. Ez paragon hagyott mező egyházi életünkben. Ezután az év termeléséről e négy pont alatt számol be: tudományos irodalmi termékeink, gyakorlati irányú dolgozatok, tankönyvek, folyóiratok és lapok. Utóbbiak

között az *Unitárius Egyházzól* (szerk. Ütő Lajos) ezekben foglalja össze ítéletét: „Egyházunk közéletét, az istentiszteletek reformját, vallástanítást, vasárnapi iskolázást, egyházi fegyelmezést, a szószerk hatását illető hasznos megbeszéléseket tartalmazott, melyek *ha kellő mederben folynak és a személyeskedést kerülnek*, csak javára válhatnak a köznek“. És óhajtanónak mondja a K. M. gyakoribb megjelenését, mert a mai terjedelem nem bírja befogadni a dolgozatokat. Az Irodalmi Társaság tankönyvek kérdésével is foglalkozott. Így a választmány 1927 elején a püspök elnöklete alatt és lakásán az E. K. T. felhívására az elemi és gimnáziumi vallási tankönyvek revíziójával foglalkozott s Boros Jó *gyermek könyvét* és Régeni Szív és lélek c. vezérkönyvét vallástanítókból álló hármashozottságnak adta ki, hogy állapítsa meg, melyik használható nagyobb sikerrel. Aztán megállapította, hogy a II. gimn. oszt. tankönyve egészen újra írandó, a III. g. o. számára Vári már előbb megbízást kapott, a VI. g. o.-é átdolgozandó. Az 1927 nov. 5-iki közgyűlés megállapítja, hogy a folyton emelkedő drágaság miatt még az eddigi terjedelemben is nehéz megjelentetni a K. M-t, nemhogy a kéthavonkénti megjelentetésre gondolni lehetne. Ferencz József, aki 1860-ban ott állott a K. M. bölcsőjénél, 1928 jan. 10-én — talán egyik legutolsó írásában — üdvözli a Magvető 60. kötetét. (K. M., 1928. 1—2.)

Unitárius Közlöny.

Ferencz József ott állott a Dávid Ferenc Egylet születésekor a bölcső mellett, ő tartotta keresztség alá, ő adta nevét. Sőt az alapszabálytervezet készítésekor ő végezte a revíziót. 1885 aug. 29-én, az alakuló közgyűlésen, az egylet nevérol, céljáról, a megalakulás ellen tett ellenvetésekről ő tartott egy irányt jelölő beszédet, mely az ellenkezőket lefegyverezte s a bátortalanokat munkára lelkesítette. A névre vonatkozó felfogását és okfejtését a *Dávid Ferenc emlékeért* c. fejezetben olvashatni. Az egylet céljául ezt tűzi ki: „Az unitárius keresztény vallás, a hit- és erkölcsstudomány és neveléstan körébe tartozó elvek és kérdések tisztázása és terjesztése, a keresztény vallásos és erkölcsös élet ápolása és emelése“. Arra az ellenvetésre, hogy nincs szükség rá, hiszen csak az a célja, ami az egyházé, az a felelete, hogy ez nem ellene, hanem mellette szól, mert az egyháznak céljai elérésére újabb meg újabb eszközökre van szüksége. Itt mindeniknek tér nyílik a maga erőinek és tehetségeinek érvényesítésére. Reméli, hogy sokakban, akikre nézve nem volt elég hatású az egyházszervezet s annak kötelekébe tartozandóság, egy egyleti mozgalom felébreszti az unitárius öntudatot. Eszközei felolvasások, vitatkozások, vallás-erkölcsi népies irányú olvasmányok terjesztése. Már rég gon-

dolata volt, hogy az adminisztrációs kérdések mellett „egyházi életünknek úgy szólva szellemi oldalát is művelni kellene”. E gondolata az egyletben alakot nyer. A helyes közigazgatás mellett „hitelveink és vallási nézeteink hamisítatlan fenntartásáról és ápolásáról is gondoskodnunk kell”. S erre alkalmas eszköznek tartja az egyletet. Ez nem is egészen új intézmény egyházunkban, csak reformálása ama régi gyakorlatnak, „mely szerint hajdan papjaink be kellett hogy mutassák egy év alatt dolgozott egyházi beszédeiket a zsinatokon, hogy abból kitűnjék, mit és milyen szellemben dolgoztak. Különös súlyt helyez arra a munkálkodásra, mely a *fiókegyletekre* vár, mert ezek lesznek hivatva arra, hogy élénk vallásos szellemet ébresszenek és tartsanak fenn gyülekezeteinkben. Ezek után a legjobb meggyőződéssel ajánlja a megalakítást.

A megalakulás utáni két év a szervezkedés és tétova tapogatózás kérdéseivel telik el. 1887 utolsó napján megjelenik az *Unitárius Közlöny* rendkívüli száma. Nagy Lajos a Közlönynek *Unitárius Kertész* címet ajánlott, de nem talált általános tetszésre. Az első rendes szám 1888 elején jelent meg. Ebben Ferencz József *Újévi gondolatok* c. szépen méltányolva a K. M. 27 éves múltját, hatását és jelentőségét, a Közlönyről ezeket mondja: E munkában akar társul szegődni az U. K. „A K. M. egyházunkban a fiú helyét betöltötte, de a leány helye üresen áll. Az tudományos színezetével a műveltebb közönség igényeit szolgálja, ez a *népet* keresi fel s igyekezni fog a legegyszerűbb családokhoz is eljutni. Tehát nemhogy egymással összeütközésbe jönnének, hanem ki fogják egymást egészíteni a mi egyházi háztartásunkban s vallásos életünkben. Azoknak, akik attól félnek, hogy az erőket megosztja, azt válaszolja, hogy az egészséges élőfa ág után ágat hajt s ezek nemhogy egymást gyöngítenék, de még erősítik és csak úgy válnak dús virágzatú lombkoszorúvá. Azóta a Közlöny állandóan megjelent 1918 végéig, mikor a két utolsó szám már nem jelent meg. A háború alatt állandó rovatot nyitott *A mi katonáink* címen. 1919-től 1921 végéig átszervezett minőségében, mint az *egyház hivatalos lapja* működött, minek megfelelően az E. K. T. hivatalos közleményeit, rendeleteit adta ki. 1900-ban az egylet védnöksége alatt megszületett az *Ifjúsági Kör* külön alapszabályokkal. A háború alatt ennek a munkássága megszűnt, de a háború után az addig csak Kolozsvárra szorított működését szélesebb mederben kezdte meg. A püspök a fiókegyletektől várt sokat s az egyházközségi alakulatokhoz fűzött reményében nem csalatkozott. A falu művelődésének a gondolatát már a magyar közművelődési tanács programjába vette. De a D. F. E. egyike volt azon intézményeknek, melyek legkorábban felismerték a faluval s általában népünkkel szemben teljesítendő feladatukat. A háború után az ifjúsági kör

abból a felfogásból indulva ki, hogy az értelmiségi osztálynak meg kell találnia a kapcsolatot a falu népével, 1921-ben megszervezi az *ifjúsági kör egyetemes szervezetét*. Ebben minden unitárius ifjú, földmíves, kereskedő, iparos vagy értelmiségi, legyen együtt s ébresszék és fejlesszék azt a tudatot, hogy ők egyfajta, egy vallásfelekezetnek a gyermekei. Ma már minden nagyobb unitárius faluban meg van szervezve ez a kör. Az Unitárius Közlönyben *Ifjúság Világa* címen külön rovat nyílt s 1929-ben megindították a kévekötetést. 1910-ben a Dávid Ferenc emlékére szentelt zsinat idején tartott közgyűlésen az Egylet kebelében, melynek a férfiak mellett kezdettől fogva egyenlő tagjai voltak a nők, külön megalakult a *Nők Szövetsége*. A *Nők Világa* a Közlöny mellékleteként időközönként megjelent. A Nők Szövetségének főmunkatere a jótékonykodás. Munkájuk a háború után, 1922-ben, újra nekilendült. Megszervezték a missziói munkát külvárosokban lakó híveink látogatására és segélyezésére. Karácsonyfa-estélyeket rendeztek, a szegény gyermekeket segélyezték. A leányotthon felszerelésére és segélyekre jelentékeny összegeket fordítottak.

Az anyaegylet munkássága a *belmisszió* egész mezejére kiterjedett. Terjesztette a bibliát, melyet az angol és amerikai hittestvérek adományából ingyen küldött meg szétszórta lakó híveinknek. Megindította a *Fiatalság Barátját* az ifjúsággal való nevelő foglalkozás eszközeként. Megjelentette Simó János *Szórványokban lakó híveink lelki gondozása* c. dolgozatát. Teendői közé vette egyházi énekügyünk felkarolását. Minden egyházközségben népkönyvtárt igyekezett teremteni. Konfirmált növendékeknek emlékkönyvet ad. Megkezdik a házi estélyek rendezését, hol adományozott kézimunkák kisorsolásából összegek gyűlnek össze, melyek céljaikat vannak hivatva szolgálni. Vetített képekkel bibliai tárgyú előadásokat tartanak. Simó János fejében már 1897-ben megszületett a gondolat, hogy az egylet adjon ki népies olvasmányokkal naptárt, de ez csak jóval később valósult meg. A háború után egységes munkaterv készült külön az egyházközségek nagykorú hívei és az iskolából kikerült ifjúság részére és külön a körök részére. Az ifjúság részére készült terv felsőbb iskolát pótló intézményt akart létesíteni.

A falú művelődését Ferencz József püspök már az alakuló közgyűlésen célul tűzte ki, midőn azt mondta, hogy a fiókegyletektől várja az élénk vallásos élet felélesztését egyházközségeinkben. Az alapszabályok a célt így tűzik ki: népi és ifjúsági könyvtárak, önképző körök, vasárnapi iskolák létesítése, hogy vasárnapokon a hívek az istentiszteletet buzgón látogassák; a gyermekek iskoláztatását szorgalmazzák s különösen a vallástanítást gondosan irányítsák. Mindjárt a meg-

alakulás után 100 teljes bibliát és 500 újszövetséget osztottak ki konfirmált és a vasárnapi iskolát buzgón látogató ifjaknak. Az énekügy javítására pályadíjakat tűztek ki. A nép számára olvasmányokról gondoskodtak. Megiratta *A fejedelem és papja* c. népies elbeszélést, később Dávid Ferenc életrajzát. A Fiatal-ság Barátja e tekintetben jó szolgálatot tett. Maga a Közlöny is a nép olvasmánya lett idővel. Az udvarhelyi kör erkölcsi és történeti elbeszélésekkel időközi füzetet adott ki és segítette az *Unitárius Keresztény Naptár* kiadását, melyet utóbbi időben maga az anyaegylet ad ki. *Vándorkönyvtárt* szerveznek az angol postai misszió mintájára. Az egyházkörök munkába indulása után az egyházközségi munka is megindul, egyelőre lassan és nehézkesen, de mind öntudatosabbá váló tervszerűséggel. Előadásokat tartanak, dalosköröket szerveznek, ifjúsági színdarabokat adnak elő, melyekben a falú népe igaz lélekkel gyönyörködik. Ezt a munkát a háború előtt a magyar közmívelődési tanács támogatta, a háború után a Minerva színdarabokkal és népkönyvtár szervezésével.

Benczédi Pál, aki az egylet történetét fennállásának 50-ik évfordulójára megírta,⁷⁸ munkája végén felteszi a kérdést: mit tett az egylet az unitárius misszió szempontjából? A kérdésre adott feleletét mi is elfogadjuk: Sikeresen oszlatta az unitárius vallás körüli balvéleményeket. A magyar nyelv területén az unitárius vallás megnyerte a maga polgárjogát, idegen körökben is ismertté és becsültté tette az unitárius vallást. Az egylet az ország különböző helyein lakó unitáriusoknak igazi találkozó helye lett. A Közlöny kielégítette a művelt osztályt is és nem hagyta érdeklődés nélkül a falusi székely gazdát sem. Az egylet közlönyével, kiadványaival, felolvasásaival és nem utolsósorban jótékony akcióival elismerésreméltóan végezte misszióját. Ha az egyházi szervezet — fejezi be Benczédi — az ész és csontváz, az egylet a szervezetben a szív és vérkeringés. Mi hozzátesszük: nemes munkát vállalt, olyant, amelyet az egyház a maga szervezetével és hivatalos gépezetével kellően ellátni nem tud s ezt a munkát fáradhatatlan buzgóságával és mindig éber leleményességgel és új tervek és gondolatok útbaindításával igyekezett becsülettel és önzetlen lélekkel végezni. A K. M. a tudomány érdekeit szolgálta unitárius szempontból, a D. F. E. a maga alakulataival az unitárius belső missziónak, az egyházi életnek és tiszta vallássosságnak lett a szószólója. A Dávid Ferenc nevéhez való visszatérés kiengesztelése volt egy történelmi igazságtalanságnak, egy justizmordnak, amely azt a vallásalapítónkat érte, akiért Erdélyt a vallásszabadság klasszikus hazájaként ismerte meg a világ. A 19-ik század második felének politikai szabad-

⁷⁸ A Dávid Ferenc Egylet története. Cluj, 1935.

elvűsége így kapcsolódott a 16-ik század vallási szabadelvűségével s ez a kapcsolódás nekünk tért nyitott a másik hazában is.

Unitárius Szószék.

Simó János sepsikőröspataki lelkész jött arra a gondolatra, hogy Magyarország ezeréves fennállásának emlékét valami maradandó munkával, egy beszédgyűjtemény kiadásával ünnepelje meg az unitárius lelkészi kar. A gondolat általános tetszésre talált. A gyűjtemény címét a püspök ajánlotta és az első kötet elé, melynek címe: *Az Unitárius Szószék. Egyházi beszédgyűjtemény Magyarország ezeréves fennállásának emlékére. Írták az unitárius lelkészek. Szerkesztette Simó János sepsikőröspataki lelkész 1896, a püspök írt előszót.* Ebben elmondja, hogy „hazánk ezeréves fennállása öröméből fakadt lelkesedésnek egy kis hajtása ez a gyűjtemény. Jól esik lelkének, hogy a hazafias alkotások sorát mi is szaporíthatjuk, az unitárius lelkészi kar. Nagyon szerencsés gondolatnak tartja a beszédgyűjtemény kiadását s üdvözli, akinek fejében a gondolat megszületett, különösen azért is, mert egyházi irodalmunknak épen azt az ágát termékenyítette, amely ezidőszerint legkevesebb figyelemben részesül. Egyházi irodalmunk gazdagságával nem dicsekedhetünk. *Egyházi beszédgyűjtemény* nincs. Pedig a vallásos élet ápolására leghatalmasabb eszköz volt és lesz mindig a „szószék“. 70 lelkészünknek mintegy 80 beszéde „tükre egész lelkészkarunk szellemvilágának“. Bár úgy fogadnák, hogy ez a kis hajtás oly termékeny előfává nőné ki magát, mely évről-évre meghozza gyümölcseit. Így indult útnak az Unitárius Szószék, amelyet azután az egyetemes lelkészkar vett tulajdonába. Ma 28-ik évfolyamát írja. 1925-ben Balázs András szerkesztésében, eredeti rendeltetésétől eltérően, a lelkészi továbbképzőn elhangzott előadásokat hozta a kör határozata alapján. Az Irodalmi Társaság évi jelentése szerint „értékes kötet, de nem kívánatos, hogy ez az eljárás állandósuljon, mert a gyakorlati irány művelésére feltétlenül szükség van ezután is“.

11. FEJEZET.

Egyházpolitikai kérdések.

(Egyházi házassági jog, polgári házasság, Ne temere pápai dekrétum, Borromaeus enciklika).

A kiegyezés után az alkotmányos élet felderültével egymás után kerültek napirendre az egyházpolitikai kérdések. Ferencz József élénk figyelemmel kíséri ezeket és irodalmilag